

HKS 18 Gammelbackan kartanon puistometsä

Suojelu- ja rauhoituspäätökset

Pieni osa alueesta kuuluu Gammelbackan kerrostalolähiön maakunnallisesti arvokkaaseen kulttuuriympäristöön. Muinaismuistorekisterissä on ajoittamaton kohde nimeltä Utsiktsberget-Tornberget, tunnus FI.1000272.613010046. Siihen kuuluu muutamia ajoittamattomia kiviröykkiöitä ja kiveyksiä urheilukentän vieressä sekä Tornikallion etelärinteellä kaksi luultavasti pronssikautista kiviröykkiötä.

Maakunnallisesti arvokas kulttuuriympäristö

Kansallisen kaupunkipuiston alue on merkitty harmaalla

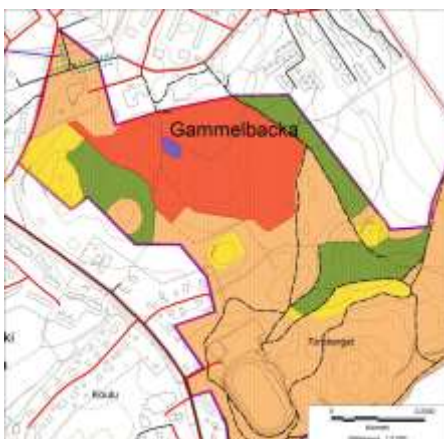
Muinaismuistokohteet

Maanomistus

Porvoon seurakuntayhtymä omistaa Gammelbackan seurakuntakeskuksen. Viheralueet, pienvenesatama ja urheilualue ovat kaupungin omistuksessa. Ne ovat pinta-alaltaan noin 40 hehtaaria. Pienvenesatama on vuokrattu yhdistykselle, joka hoitaa satamatoimintaa.

Alueen luontotyytit

Pääosa Gampulan metsäalueesta on lehtomaista ja tuoretta mustikkatyyppin kangasmetsää. Lammen itä- ja kaakkoispuolella on tuoretta ja kosteaa lehtoa, lehtokorpimuuttumaa ja ruohoturvekangasta. Lehtoa löytyy myös Tornbergetin länsi- ja pohjoisreunoilta. Tornbergetillä ja pienemmillä kalliopaljastumilla kasvaa mäntyvaltaista kalliometsää. Ranta-alueella on tervaleppäkosteikkoa.

Kuva 54. Gammelbackan alueen kuvio, jotka täyttävät selvityksen ja arvioinnin perusteella METSO-kriteerit. Punainen rasteri = luokka I, keltainen rasteri = luokka II ja vihreä rasteri = luokka III. Lampi lähiympäristöineen on merkitty sinisellä rasterilla. Punaisella merkitty alue on vanhaa viljelymaata, jossa oli 1800-luvulla maisemapuisto.

Historia

Tornivuorella on muinaishautoja. Kallion vieressä on hyvin vanha asuinpaikka Bäckas, josta löytyy muinaisen asutuksen tunnuskasveja. Gammelbackan kartanon nimi esiintyy ensi kertaa kirjallisissa lähteissä vuonna 1562. Gammelbackan kartanon päärakennus on sijainnut jo 1600-luvulla nykyisen seurakunta-keskuksen kohdalla. Sillä oli puron varressa mylly, jota

käyttivät myös saaristolaiset. Rannassa oli lastauspaikka ja aittoja. 1600-luvulla Gammelbackan kartanon omistajina oli useita Ruotsi-Suomen sodissa ansioituneita sotilaita sekä virkamiehiä. Mahtinainen Gertrud von Ungern sai alueen, koska hänen miehensä pelasti Ruotsin kuninkaan Puolaa vastaan käydyssä sodassa - hän antoi kuninkaalle hevosensa ja joutui maksamaan siitä hengellään. Kuningas palkitsi lesken mittavilla maalahjoituksilla. Hän riiteli välillä kaupungin kanssa Sikosaaren omistuksesta. Gertrud von Ungern kuoli vuonna 1649 ja hänet haudattiin juhlallisin menoin Porvoon tuomiokirkon lattian alle.

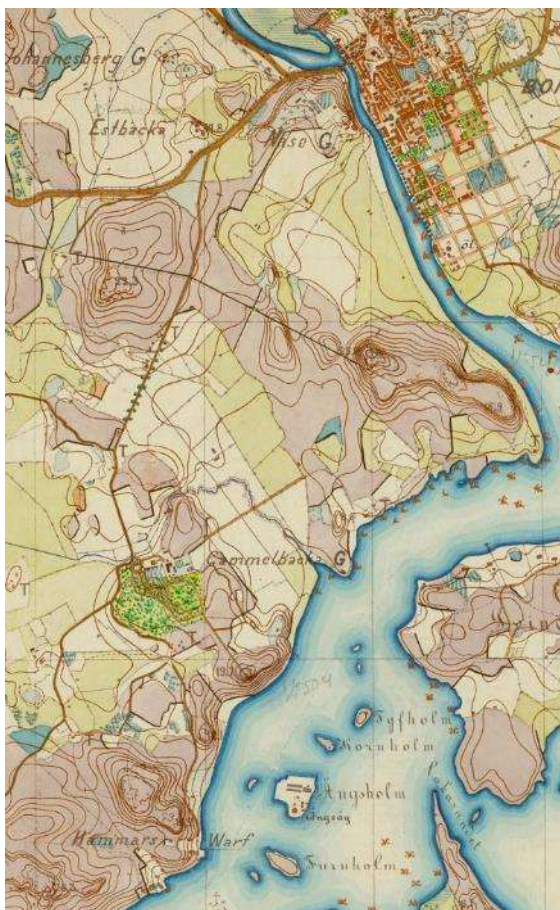
Isonvihan aikana venäläiset hävittivät Porvoon seudun kartanoita. Gammelbacka tyhjennettiin ja väki siirtyi muualle. Saksalaisperäistä sotilassukua oleva M.W. Sprengtporten vuokrasi Pepotin kartanon vuonna 1730 ja osti pian sen jälkeen aution Gammelbackan kartanon. Göran Magnus Sprengtporten omisti kartanot 1770-luvulla. Kuningas Kustaa III

vieraili hänen luonaan Gammelbackan kartanossa vuonna 1775. Sprengtportenin veljekset olivat osallistuneet kuninkaan tekemään vallankaappaukseen. Göran Magnus Sprengtporten oli poliittisesti merkittävässä roolissa myös venäjän vallan alkaessa ja vuoden 1809 valtiopäivillä. Hän toimi Suomen ensimmäisenä kenraalikuvernöörinä.

Kuva 1: Tiluskartta vuodelta 1780. Vasemmalla on Gammelbackan kartano. Päärakennuksen kanssa pihaa rajaa kaksi sivurakennusta. Pieni umpipiha on luultavasti vanha karjapiha, jossa on eläinsuojat ja vanhat talusrakennukset. Viivoitettu alue on peltoja, jossa on sarkajako. Harmaalla on merkitty niityt ja laitumet.

Ajotie Hamariin ja Haikkooseen kulki nykyisen puistometsän kautta. Pepotin kartano on kartan oikeassa yläkulmassa, peltolaaksossa puron toisella puolella. Sen suora sisääntulotietä rytmittävät talusrakennusten säännöllinen ryhmä sekä aittapari. Bäckaksen vanha asuinpaikka sijaitsi tässä vaiheessa rantakallion vieressä. Sen lähelle on merkitty karttaan pienialaisia peltoja ja niittyjä.

Kuva 2 : Senaatinkartta vuodelta 1878. Kartanon laaja puisto erottuu hyvin vihreistä pisteistä ja hyötypuutarhat vaaleansinisestä tiuhasta vinoviivoituksesta. Ympäristöönkin on kehitetty useita maisema-arkkitehtonisia aiheita: kaupunkiin johtava puukujanne, saapuminen kartanolle suoraan kohti päärakennusta, ja suora käytävä rantakallion näkötornille. Ajotie Hamariin ja Haikkooseen on siirretty länteen päin, pois puistosta. Pepotin kartanoa ei tässä vaiheessa enää ole. Mylly tai paja on merkitty punaisella puron suoran osan päätteeseen. Metsien reunoissa on torpat (T), rannassa telakka (Warf) ja Bäckaksen kohdalla peltoja, asuinrakennus sekä rantalaituri. Rantakalliolla on torni, jolle johtaa puistosta metsän läpi viivasuora tie.

Maiseman kehitys

Kartano eli kukoistuskautta 1800-luvulla. Venäjän vallan alkuvuosina, vuonna 1811, Maaherra Samuel Fredrik von Born osti Gammelbackan kartanon. Hän kehitti kartanoa, puistoa ja maanviljelystä. Carl Ludvig Engeliltä tilattiin piirustukset päärakennusta ja kivinavettaa varten. Päärakennus korotettiin kaksi kerroksiseksi ja sen julkisivut koristettiin ajan tyyliin pilasterein. Pääoven yläpuolelle rakennettiin joonialaisten pylväiden kannattelema parveke.

Senaattori Johan August von Born peri kartanon vuonna 1850. Hän perusti Hamariin merkittävän saha-, satama- ja telakkayhdyskunnan ja otti käyttöön maatalouden uutuuksia. Kun salaojitus oli maassamme lähes tuntematonta 1860-luvulla, Gammelbackassa salaojitettiin tiiliputkilla 35 hehtaaria peltoa. Aloitettiin kolmivuoroviljely ja myös karjanrehun viljely. Laaja hyötypuutarha tuotti marjoja ja hedelmiä ja kasvilavoissa kasvatettiin arempia kasveja. Oli myös ruutanalampi kalojen kasvatusta varten. Päärakennuksen pohjoispuoleiselle niitylle tehtiin puron varteen kolme patoa, joiden avulla voitiin niitty pitää ajoittain veden alla. Järjestelyyn oli ryhdytty sekä myllyn vesivoiman, että näköalan kauneuden vuoksi.

Kuva 3. Kartanon empiretyylinen päärakennus ja pihapuiston kukkaistutuksia vuonna 1929.

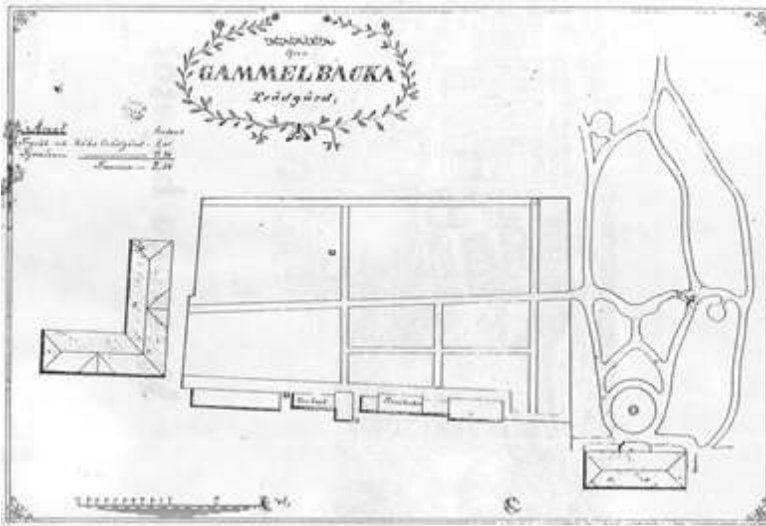
Kartanon päärakennuksen ympärille kehitettiin englantilaistyylinen maisemapuisto viljavaan laaksoon, jossa oli 1600-luvulla ollut peltoa. Kartanon edustalle tehtiin pihapuutarha, jossa oli kuvioita kukkaistutuksista ja käytävistä. Puutarhan kasvihuone toimi myös talvipuutarhana. Engelin piirustusten mukaan rakennettiin puistoon kaksi huvimajaa ja empiretyylinen käymälä.

Puistoon istutettiin jalopuita, lehtikuusia, kukkivia pensaita ja perustettiin joutsenlampi sekä labyrntti, joka istutettiin kuusen tai pihdan taimista. Puistosta johti suora tie laidunmetsän läpi rantakalliolle, jonne pystytettiin näkötorni. Porvooseen johtava maantie suoristettiin ja suunnattiin suoraan kohti päärakennusta. Liikenne Haikkooseen ja Hamariin ohjattiin puiston sivuitse uutta tietä pitkin. Tulotien varteen istutettiin lehmuskujanne. Poikkeuksellisen paha syysmyrsky kaatoi kujanteen peltoaukealta vuonna 1890.

Kuva 4: Gammelbackan kartano tulotieltä kuvattuna 1900-luvun alussa (Kuva Porvoon museo)

Kuva 5: Kartta Gammelbackan kartanon puutarhoista. Hyötypuutarha oli jäsenetty perinteiseen tapaa ruutuihin. Siihen kuului kasvilava viinin viljelyä varten (vinkast) sekä kasvihuone (persikohus). Kartanon pihapuutarha oli jäsenetty vapaamuotoisesti ja osittain symmetrisesti. Siellä oli kaksi huvimajaa ja se jatkui puistona ympäristöön ja meren rannalle asti. Käytäväverkon levennyksissä oli istuinryhmiä ja yhteen levennettyyn risteykseen on merkitty keinu.

Kuva 6: Kartanolta 1900-luvun alussa otetussa valokuvassa näkyy pihapuiston kukkaistutuksia, keinu, istuinryhmä ja näkymää englantilaistyyppiseen puistoon ja puistometsään.

Gammelbacka oli suurtila 1930-luvulla. Sen pinta-ala oli reilut 400 ha, josta peltoa oli 200 ha. Hevosia oli 25 ja lehmiä 80. Mutta kartanon päärakennus seiso i tyhjänä ja puistokäytävät ruohottuivat umpeen. Kartanonkeskus jäi tyhjilleen 1930-luvulla. Vuonna 1940 Gammelbackan kartanoon siirtyi venäläisten emigranttien vanhainkoti. Se suljettiin huonon kunnan vuoksi syksyllä 1974. Vielä 1940-luvulla metsä ja kartanopuiston olivat lehtipuuvaltaisia. Harva koivikko oli välillä hevosten laitumena.

Kuva 7: Ilmakuva 1930-luvulta. Kartano puutarhoineen on kuvan ylä laidassa. Ruotsinkielinen ja suomenkielinen kansakoulu näkyvät vasemmalla puolella ja oikealla Bäckas, joka oli sotilastorppa ja myöhemmin luultavasti myös puutarhurin asunto. Sitä ympäröivät pienialaiset pellot ja sinne johtaa vaahterakujanne. Metsä on ruureksi osaksi orilaitumena ja siellä kasvaa koivuja ja mäntyjä.

Porvoon maalaiskunta ja Helsingin Asuntokeskuskunta Haka ostivat Gammelbackan kartanon maat 1960-luvun alussa. Tarkoituksena oli luoda asuinalue Sköldvikin tulevien teollisuusalueiden työntekijöitä varten. Alvar Aalto laati alueelle ensimmäisen rakennussuunnitelman, jota sittemmin muutettiin useamman kerran. Ensimmäinen asuinkerrostalo valmistui 1962. Maalaiskunnan kunnanhallitus päätti ostaa tyhjilleen jääneen kartanon vuonna 1974. Arvokkaan rakennuksen ja historiallisen miljööän säilyttämisestä kerrostaloalueen keskellä oltiin yksimielisiä. Päärakennus kuitenkin paloi 30.10.1974 vain kuukausi päätöksen jälkeen.

Metsänhoidosta kiisteltiin 1900-luvun lopulla. Asukkaat halusivat suojella metsää kaikenlaisilta hakkuilta ja myös metsänhoidolta. Sen vuoksi alueella tehtiin vain vähäistä nuoren alikasvoskuusikon harvennusta ja vaarallisten puiden poistoa. Viimeisin laajempi hakkuu on tehty 1990-luvun loppupuolella. Kuusikkoa harvennettiin, jotta maaston kestäisi paremmin kulutusta ja puusto elinvoimaisena. Hakkuutähteitä jätettiin tarkoituksellisesti estämään kulkua polkujen välillä. Samoihin aikoihin vanhoja pökköloityneitä kujannepuita leikattiin siten, että ulkoilijoille vaaralliset haarat poistettiin ja pystyyn jätettiin monimuotoisuudelle arvokasta järeää lahoppuuta. Vanhaa kartanopuistoa on käsitelty 2000-luvulla useampaan otteeseen hyvin varovaisesti. Museovirasto on inventoinut ja hoitanut muinaismuistoja. Niiden ympäriltä on raivattu puustoa.

2000-luvun alussa

Gammelbackan kartanon entiseen hyötypuutarhan on rakennettu päiväkotia. Karjapihasta ei ole jäljellä mitään. Pihapuistosta on säilynyt vanhoja lehmuksia ja muutamia vierasperäisiä puita seurakuntakeskuksen ympärillä.

Englantilaistyylisestä puistosta on jäljellä joitakin suuria puuyksilöitä sekä istutusten, rakenteiden ja käytävien jälkiä. Muutamia hienoja puusommitelmia on säilynyt kuten neljän lehtikuusen ryhmä. 4-H yhdistys rakensi seurakuntakeskuksen lähelle luontopolun, jossa kerrotaan kasvilajistosta. Puiston liepeillä leviää muutamia haitallisia tulokaskasveja kuten viitapihlaja-angervo ja jättipalsami.

Gammelbackan puroa on kunnostettu taimenpuroksi. Talkoolaiset ovat siivonneet puroon varret ja asentaneet puroon kutusorakoita. Itä-Uudenmaan ja Porvoonjoen vesien- ja ilmansuojeluyhdistys ry on istuttanut koululaisten kanssa purotaimenia.

Kuvat 8-10. Gammelbackan kartanon kujanne, entisen pihapuuston istutuksia ja korpikuusikkoa entisessä puistometsässä.

Puistometsässä on tehty varovaista metsänhoitoa. Joutsenlampi on muotoiltu uudelleen ja sen ympäristö on rakennettu luonnonmukaisesti. Entiseen maisemapuistoon luontaisesti kasvanut metsä on nykyisin varttunutta kuusikkoa ja vanhat kulttuuripiirteet kuten metsän sisäiset kujanteet ovat lähes täysin hävinneet. Metsälehmus on uusiutunut luontaisesti juurivesoista vain seurakuntakeskuksen lähellä. Metsän pohjoisosaan istutettiin kuivuneiden kuusten tilalle metsälehmuksen taimia vuonna 2008. Kallioisten kukkuloiden ylärinteillä on männiköitä.

Bäckanksen vanhalla asuinpaikalla on säilynyt kellareita, kivijalkoja, rehevöitynyttä maata sekä muutamia kulttuurikasveja. Pienialaiset niityt ja peltoaukeat ovat metsittyneet lähes kokonaan umpeen. Niillä kasvaa tiheää nuorta harmaalepikkoa tai lehtipuustoa, joissa kuusettuminen on jo alkanut. Luonnonsuojelupiirin niittyprojekti on 2000-luvulla hoitanut muutaman kerran jäljelle jäänyttä kuivaa niittyä ja Bäckaksen vanhaa pihapiiriä. Bäckankseen johtaneen vaahterakujan jäljellä olevat puut ovat hyvin huonokuntoisia ja luonnon monimuotoisuuden kannalta arvokkaita puuyksilöitä. Kulku on siirtynyt kujanteesta entisen pellon reunaan.

Rantaan on rakennettu valaistu kevyenliikenteen ja virkistykseen rantareitti. Rannassa on luontainen hiekkaranta ja jäänteitä vanhasta sataman kivilaiturista. Se oli kylän uimaranta, jonne tultiin kaupungistakin. Nykyisinkin se on suosittu virkistysranta.

Erityiset arvot

Gammelbackan metsä on suosittu ulkoilualue. Se tarjoaa virkistyskäytölle hyvät puitteet ja poikkeuksellisia luontokokemuksia. Kartanopuiston säilyneet piirteet, vanhat puut, maisemapuiston kasvilajisto ja käytäväverkon pohjat ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita. Bäckaksen torpan entiset niityt, kujanne ja puro ovat kulttuurihistoriallisesti arvokkaita, vaikka sen piirteet ja valo vaatava eliölajisto ovat umpeenkasvusta taantuneet. Tornivuoren muinaisjäännökset kertovat alueen muinaisesta asutuksesta, vaikka ne ovat vaikeasti tunnistettavia ja osittain tuhoutuneita. Tornivuori on merkittävä näköalapaikka.

Arvokkaimmat luontokohteet Gammelbackan metsässä ovat lammen itä- ja kaakkoispuolella sijaitseva kostean korpimainen alue, rannan tervaleppäkosteikko ja vanhan puistometsän puusto. Korpikuusikossa asustelee muun muassa vanhan metsän tunnuslajistoon kuuluva pikkusieppo. Biologista monimuotoisuutta on merkittävästi myös Bäckaksen torpan niityllä, kuivalla kedolla ja heikkokuntoisen vaahterakujateen lahoppuilla. Tornbergetin kalliokedot ovat lajistoltaan rikkaita ja siellä kasvaa myös vanhan kulttuurinseuralaislajistoa.

Gammelbackan puro ja Bäckaksen ohi virtaava puro ovat luonnon monimuotoisuuden kannalta merkittäviä. Gammelbackan puron kunnostus taimenpuroksi lisää puron luontoarvoa ja sosiaalista merkitystä.

Uhkatekijät, herkkyys ja mahdollisuudet

Puistometsästä ja pihapuutarhasta häviävät kulttuurihistorialliset piirteet, ellei niitä hoidolla ylläpidetä tai palauteta. Huonokuntoinen vanha puistopuusto muodostaa elinympäristön vaatelialle lajistolle, vaikka tätä lajistoa havaittiin inventoinnissa hyvin vähän. Toisaalta huonokuntoinen puusto aiheuttaa vaaraa puistossa liikkuville. Tasaikäiset kuusikot ovat laaja-alaisia ja alttiita metsätuhoille. Niitä on mahdollista vähitellen palauttaa rakenteeltaan vaihteleviksi, monilajisiksi puistometsiksi tai laidunmetsien kaltaisiksi harvoiksi koivikoiksi.

Metsä on tärkeä lähivirkistykseen ja liikunnan alue. Käyttäjäselvityksen perusteella ongelmat Gammelbackan metsässä liittyivät joidenkin häiritsevään käytökseen ja ristiriitoihin

käyttäjien välillä. Valaistulla käytävällä on talvisin erinomaisesti hoidettu latu, mutta kävelijöille ei ole aurattua lenkkiä. Tämä tuo ristiriitoja latuverkolla hiihtäjien ja kävelijöiden välille. Asia on ratkaistavissa auraamalla kävelyreitti jollekin toisista puistokäytävistä. Kävelyreitien valaisemista on toivottu, mutta myös metsän säilyttämistä luontaisesti hämäränä on pidetty tärkeänä. Häiriökäytöstä koetaan olevan erityisesti lammen ympäristöä, rantakalliolla ja hiekkarannalla. Metsäpoluilla ajetaan mopolla ja autollakin. Myös roskaamista pidetään kiusallisena.

Muinaismuistot ovat kiviröykkiöitä. Niitä uhkaa tahaton ilkivalta, sillä ne ovat jännittäviä metsäleikkipaikkoja. Toisinaan niiden kivet ovat rakennusaineina lasten leikeissä.

Tornikallion näköalapaikalle on vaikea löytää ja polut on heikossa kunnossa. Myös vanha suora puistokäytävä kartanopuiston ja kallion välillä on huonokuntoinen. Kalliolta aukean näköalan sektori kapenee, jos ympäröivää puustoa ja kallion koloihin kasvavia pensaita poistetaan. Nykyinen nuori männikkö kasvaa niin tiheänä, että puista ei kasva voimakkaita yksilöitä. Kalliomännikössä tiheässä kasvavia mäntyjä uhkaa kuivuminen eikä niistä kasva vahvoja kakkärämäntyjä.

internetkyselyn toiveet käytöstä

Gammelbackan metsä on mieluinen paikka luonnon vuoksi. Tornikallio on tärkeä näköalapaikkana. Metsässä on hyvät ja riittävät kävelytiet, hyvät ladut ja polkuja maastopyöräilyyn ja maastajuoksuun. Talvikäyttö on monipuolista. Hiihtäjille ja kävelijöille toivotaan erillistä reittiä. Jokin vanha puistokäytävä metsän läpi olisi hyvä valaista ja aurata pimeän ajan ja talven työmatkapyöräilyn reitiksi Hamarista keskustaan sekä kävely- ja juoksulenkeiksi. Polkujen varsille toivotaan opasteita, sillä alue on laaja. Kartanon puistoon toivotaan tietoa alueen menneisyydestä. Rantareitille toivottiin pyöräilyreitien täydennykseksi suoraa yhteyttä Uddaksenpolulta rantalepikon läpi.

Asemakaava

Gammelbackan metsällä ei ole asemakaavaa. Hamarin urheilukenttä on kaavoitettu urheilu- ja virkistyspalvelualueeksi vuonna 1985. Osayleiskaavassa Gammelbackan metsä on merkitty lähivirkistysalueeksi, jolla on erityisiä ympäristöarvoja (VL-2). Tornikallio on lisäksi merkitty luonnotaan arvokkaaksi alueeksi. Asemakaavan laadinnassa on tavoitteena turvata puiston kulttuurihistoriallisten piirteiden ja luontoarvojen säilyminen ja selvittää eri liikuntamuotojen reittien sijoitus vanhoille puistokäytävillä ja ulkoiluteille. Myös kevyen liikenteen oikoreitin sijoitus Hamarista Pääskytien koululle ja keskustaan tulisi ratkaista.

Käyttösuunnitelma ja rajoitukset

Gammelbackan puistometsä on virkistysaluetta. Vanhan puistometsän, englantilaistyyllisen puiston ja pihapuutarhan alueesta tulee laatia puistohistoriallinen selvitys ja säilyneiden rakenteiden, polkupohjien ja vanhan puuston inventointi ennen kuin alueesta laaditaan suunnitelmia. Niihin ei suunnata toimintaa ja tapahtumia, jotka edellyttävät muutoksia vanhan pihapuutarhan tai puistometsän säilyneisiin piirteisiin tai puustoon.

Ulkoiluteiden ja polkujen käyttöä jäsennetään eri liikuntamuodoille. Polkuverkostoa kehitetään ensisijassa palauttamalla vanhoja umpeutuneita puistokäytäviä. Myös kevyenliikenteen yhteys Gammelbackasta Hamarin urheilukentälle suunnataan pääasiassa olemassa olevia polkuja tai vanhojen käytävien linjoja pitkin ja se voidaan valaista. Nuoriin

metsiköihin voidaan suunnata uusia metsän virkistyskäytön muotoja. Luonnoltaan arvokkaimmille alueille ei suunnata uusia polkuja eikä uutta toimintaa.

Hoidon tavoitteet

Gammelbackan kartanon vanhan pihapuutarhan ja maisemapuiston alueella on hoidon tavoitteena kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden piirteiden vaaliminen ja mahdollisesti joidenkin hävinneiden piirteiden palauttaminen.

Puistometsän ja muiden metsien rakenteellista monimuotoisuutta ja kerroksellisuutta lisätään vähitellen, jotta puusto kestäisi paremmin myrskyjä ja tuhohyönteisiä. Luonnoltaan arvokkaissa metsäkohteissa on hoidon tavoitteena luontoarvojen säilyttäminen ja kohentaminen sekä yhtenäisen kuusikon muuttaminen vaiheittainen sekametsäksi. Lahopuun määrää voidaan kasvattaa varsinkin luontokohteissa, mutta historiallisen puistometsän alueella tämä ratkaistaan hoitosuunnitelmassa. Siinä ratkaistaan myös vanhan puiston kulttuuriperintönä säilyneiden vieraslajien hoito ja niiden leviämisen rajoittaminen.

Bäckaksen entisillä niityillä ja peltoalueilla pyritään palauttamaan aukeita tiloja luonnon monimuotoisuutta tukien. Pystyyn lahoavaa puustoa pyritään säilyttämään luonnon monimuotoisuuden vuoksi tärkeillä alueilla, mutta polkujen varrella painottuu puiston käyttäjien turvallisuus.